

ISLOMIY MOLIALASHTIRISH TUSHUNCHASI VA UNING ASOSIY
TAMOYILLARI

Atayev Sarvarbek Egamberganovich

Magistratura bo'limi

Iqtisodiyot mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

MAQOLA
MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 03.07.2024

Revised: 04.07.2024

Accepted: 05.07.2024

KALIT SO'ZLAR:

*islom moliyasi,
shariat, murabaha,
musharaka, mudaraba,
sukuk, takaful, ribo,
g'arar.*

Mazkur maqolada islom moliyalashtirish tushunchasi, uning iqtisodiy mohiyati hamda asosiy tamoyillari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida islom moliyasining shariat normalariga asoslangan mexanizmlari, jumladan ribo (foiz) taqiqi, g'arar va maysirdan voz kechish, foyda va zararlarni taqsimlash hamda aktivlar bilan ta'minlangan moliyalashtirish tamoyillari o'rganildi.

Kirish. Moliya tizimining asosiy roli raqobatlashadigan moliyaviy va real resurslarni samarali taqsimlash imkoniyatini beruvchi muqobil vositalar yaratishdir. Yaxshi ishlaydigan moliyaviy tizim yaxshi biznes imkoniyatlarini aniqlash va moliyalashtirish, jamg'armalarni rag'batlantirish, menejrlarning ish faoliyatini kuzatib borish, savdoni amalga oshirish, har qanday xavfdan himoya qilish va turli xil aktivlar bilan diversifikatsiyani ta'minlash va tovarlar va xizmatlar almashinuvini osonlashtirish orqali investitsiyalarni rag'batlantiradi.

Islomiy moliyalashtirishi biznes va jismoniy shaxslarning shariat yoki Islom qonunlariga muvofiq kapitalni qanday jalb qilishini anglatadi. Ushbu turdagi moliyalashtirishni an'anaviy moliyalashtirishdan ajratib turadigan eng muhim xususiyat shundaki, u foizlarni o'z ichiga olmaydi. Islom moliyasida, egalariga foiz to'lash o'rniga, dividendlar to'lash va islom moliyasining jamg'armalarni real investitsiyalarga yo'naltirishi an'anaviy moliya va islom moliyasining eng asosiy farqlari hisoblanadi. Islom moliyasida ushbu vositalarning barchasini yaratish, rivojlantirish, tashkil etish, boshqarish, xizmat ko'rsatish va yetkazib berish kabi operatsiyalar Islom qonunlariga muvofiq amalga oshirilishi muhimdir[1].

Materiallar va usullar. So'nggi bir necha o'n yilliklarda Islom moliyaviy va iqtisodiy tamoyillari va qoidalarini zamonaviy analitik nuqtai nazardan tushuntirishga urinishlar amalga oshirildi va nashr etilgan tadqiqotlarga qaramay, "Islom iqtisodiyoti" yoki "Islom

moliyasi" kabi "Islom" atamasidan oldin qo'llaniladigan turli ijtimoiy fanlarga aniq ta'rifni qo'llash borasida hali ham ba'zi chalkashliklar mavjud. Bu chalkashlikning asosiy sabablaridan biri bunday tizimning turli jihatlarini to'liq ko'rib chiqmasdan, alohida ko'rib chiqish tendensiyasidir. Masalan, "Islom moliyasi" atamasi ko'pincha "foiz" ni taqiqlovchi tizimni anglatadi deb hisoblanadi. Biroq, bu oddiy tavsif nafaqat noto'g'ri, balki o'zi ham chalkashlik manbai hisoblanadi. Afsuski, bir qator yozuvchilar ham Islom, uning asosiy manbalari, tarixi haqida yetarli bilimga ega bo'lmasdan va ko'pincha hatto arab tili - Islom tilini ham bilmasdan bu masalalar bo'yicha fikr bildirish erkinligiga ega bo'lishdi.

Islom moliya tizimi Islom tamoyillari va qadriyatlariga asoslangan tizimdir. U ribani (foiz) yo'q qiladi va halol (ruxsat etilgan) moliyaviy tizimni ta'minlaydi. U foizga asoslangan moliyaviy institutlar va bitimlarning, shubhali bitimlar yoki noaniqliklarning (g'arar), noqonuniy faoliyat bilan shug'ullanuvchi kompaniyalar aktsiyalarining va bozor manipulyatsiyasi, insayder savdosi va qisqa muddatli savdo kabi bitimlarning yo'qligi bilan tavsiflanadi[2].

So'nggi yillarda Islom bank ishi va moliya tadqiqotlariga katta e'tibor qaratildi. Shunga qaramay, Narayan va Phan (2017) bu sohadagi tadqiqotlar hali ham rivojlanib borayotganini ta'kidlaydilar. IB&F bo'yicha avvalgi tadqiqotlar asosan Islom banklarining faoliyatini o'rganishga qaratilgan edi (masalan, Mobarek va Kalonov 2014; Saraç va Zeren 2015; Kabir va boshqalar 2015; Mollah va boshqalar 2017; Grira va boshqalar 2016). Tadqiqotning yana bir yo'nalishi Islom banklarining korporativ boshqaruv tizimini o'rganib chiqdi (Hayat va Hassan 2017; Elnahas va boshqalar 2017; Jan va boshqalar 2021). Avvalgi tadqiqotlarda Islom obligatsiyalari bozorlarining xususiyatlari (Naifar va Hammoudeh 2016) va Islom sug'urtasi tizimi (Raza va boshqalar 2019) ham o'rganilgan. Bundan tashqari, tadqiqotlar IB&F bilan bog'liq ba'zi axloqiy masalalarni o'rganib chiqdi. Masalan, Al-Suhaibani va Naifar (2014) Islom moliya institutlarining (XMI) axloqiy asoslarini, Platonova va boshqalar (2018) esa XMIlarning ijtimoiy mas'uliyat rollarini o'rganadilar.

Muhokama va natijalar. Islom moliyalashtirishi xalqaro moliya sohasida nisbatan qisqa vaqt ichida paydo bo'ldi. Islom moliyalashtirishining rivojlanishi to'rt davrga bo'lingan (1-jadval).

1-jadval

Islom moliyasining rivojlanish tarixi

Bosqichlar (yillar)	Tavsifi
Tashkil etilgan davr (1963-1976)	- Intensiv tadqiqotlar olib borildi - Xalqaro korporatsiya va bank faoliyatining rivojlanishi ta'minlandi
Kengaytirish vaqti (1977-2002)	- Bu davr Yaqin Sharqda neft narxlarining keskin oshishi va kapital to'planishi bilan mustahkamlandi. - Dunyo bo'ylab 100 dan ortiq islom banklari tashkil etildi, masalan,

	1981-yilda Dar al-Islom va 1982-yilda Al-Baraka.
Xalqaro tan olish davri (2003-2009)	• Islom moliyalashtirish butun dunyo bo'ylab, xususan, Xitoy, Yevropa va Qo'shma Shtatlarda tartibga soluvchilar tomonidan global miqyosda tan olingan. • Xalqaro banklar, jumladan, islom mahsulotlari ham Islom moliyalashtirish operatsiyalarida ishtirok etgan. • Ushbu banklar orasida 70 dan ortiq mamlakatlarda 200 dan ortiq Islom moliya institutlari mavjud, masalan, The Adaptation (AQSh), ANZ (Avstraliya), ABNAmro (Niderlandiya), GoldmanSachs (AQSh), HSBC (Angliya), Deutschebank (Germaniya), Societe Generale (Fransiya), Saudiya-Amerika banki (AQSh-Saudiya Arabistoni) va Saudiya-Britaniya banki (Buyuk Britaniya-Saudiya Arabistoni).
Rivojlanish davri (2009 yildan buyon)	• Bu davrda global moliyaviy inqiroz davrida saqlanib qolgan islomiy moliyaviy aktivlarning o'sish sur'ati siyosatchilar, bankirlar va iqtisodchilar kabi ko'plab tomonlar tomonidan e'tirof etildi va moliyaviy bozorlar barqarorligiga hissa qo'shdi.

Manba: Tiby, Amr Mohamed eland Graiss, Wafik. Islamic finance and Economic development-Risk Management, Regulation and Corporate Governance. 2015. John Wiley & Sons. Inc. New Jersey, USA ma'lumotlar asosida muallif ishlanmasi.

Islom moliyasining asosiy maqsadi biznes olamida Islom qonunchiligi tamoyillarini rag'batlantirish orqali Islom qonunchiligi doirasida iqtisodiy va ijtimoiy farovonlikni oshirishdir. Foydani taqsimlash tamoyillari banklarni qisqa muddatli daromad o'rniga uzoq muddatli daromad keltiradigan operatsiyalarga o'tishga undaydi. Ushbu tizimda banklar ham, investorlar ham o'z manfaatlarini himoya qiladigan loyihalarga kirishdan oldin tegishli ishlarni bajarishga undaydilar. Aksiyadorlarga yuqori daromadlarni taqsimlash iqtisodiyotga farovonlik keltiradi va ijtimoiy manfaatlarini maksimal darajada oshiradi.

Islom moliya sanoatini asosan uchta asosiy bozorga bo'lish mumkin: Islom bankchiligi, Islom kapital bozorlari va Islom sug'urtasi. Sektorning asosiy tarkibiy qismi va kashshofi Islom bankchiligi hisoblanadi. Uni OIC (Islom konferensiyasi tashkiloti) "Islom banki - bu nizom, qoidalar va protseduralarda Islom shariati tamoyillariga sodiqligi va har qanday operatsiya bo'yicha foizlarni olish va to'lashni taqiqlash aniq ko'rsatilgan moliyaviy institut" deb ta'riflaydi.

Islom banklari bank yechimlarini amalga oshirish uchun ikki turdagi tranzaksiya modellaridan foydalanadilar. Bu moliyaviy modellar quyidagilardir: 1) Foyda va zararni taqsimlash (PLS), shuningdek, ishtirok etish usullari, ya'ni musharaka va mudoraba; 2) tovarlar yoki aktivlar va xizmatlarni belgilangan daromad asosida sotib olish va ijaraga olish, ya'ni murabaha, salam, istisnaa va lizing (ijara).

Mudoraba. Mudoraba bir tomon kapital, ikkinchi tomon esa ish tajribasi va shaxsiy sa'y-harakatlarni jalb qiladigan biznes shartnomasi turiga ishora qiladi. Moliyachi "rabal maal",

tadbirkor esa "mudorib" deb nomlanadi. Foydadagi mutanosib ulush o'zaro kelishuv asosida belgilanadi. Zarar kapital egasi tomonidan qoplanadi, bu holda tadbirkor o'z mehnati evaziga hech narsa olmaydi.

Mushoraka. Bu foyda va zararni taqsimlash usuli bo'lib, unda ikkala tomon ham kapitalda ishtirok etadi. Ushbu hamkorlikda foyda shartnomaga muvofiq taqsimlanadi; ammo zarar kapitaldagi ulushga qarab taqsimlanadi.

Murabaha. Tovarlarining qiymati mijozga xabar qilinadi va foyda qo'shilgan holda sotiladi. Boshqacha qilib aytganda, mijoz sotib olgan tovarlari tufayli sotuvchiga qancha foyda keltirishini biladi. Ko'pincha u bepul sotib olingan tovarlarning foydali fyuchers savdosi shaklida ishlaydi. Bank nomidan sotuvchidan tovarlar sotib olish paytida bank mijozi bankni vakil orqali ifodalaydi.

Salam. Salam usulida pul oldindan to'lanadi va tovarlar kelajakda yetkazib beriladi. Sotilgan tovarlarning o'lchami, tortishi, turlari va boshqalar. Barcha sifatlar noma'lum yo'nalish bo'lmasligi uchun aniqlanishi kerak; shuningdek, tovarlarni yetkazib berish muddati ham ma'lum bo'lishi kerak. Tovarlarining narxi sotuvchiga savdo shartnomasi tuzilgan paytda yetkazib berilishi kerak.

Istisna. Islom banklari qurilish jarayonida bo'lgan va kelajakda tugallanadigan va topshiriladigan loyihani (xaridor nomidan) sotib olish uchun.

Ijara - bu kelishilgan muddatga ijaraga yoki komissiya evaziga aktiv yoki xizmatdan foydalanish huquqi yoki ustunligini almashishni o'z ichiga olgan ijara yoki komissiya shartnomasi. Islom moliyalashtirish nuqtai nazaridan, ijara tushunchasi odatda ko'chmas mulkni moliyalashtirish, transport vositalarini moliyalashtirish, loyihalarni moliyalashtirish va shaxsiy moliyalashtirish kabi moliyalashtirish shartnomalarida qo'llaniladi.

Xulosa. Agar Islom moliya asosiy global moliya bilan raqobatlashmoqchi bo'lsa, sanoat standartlar va amaliyotlarni, eng muhimi, mintaqalar va ba'zan institutlar o'rtasida shariat talqinlarining xilma-xilligini uyg'unlashtirish orqali shaffoflikni oshirishi va ishonchlikni oshirishi kerak. Tartibga solish nazoratini ham keskinlashtirish kerak. Ushbu choralar Islom moliyasining jozibadorligini kengaytirish va asosiy moliyaviy tizimning barqaror alternativi sifatida Islom tizimining ishonchliligini mustahkamlashda muhim rol o'ynashi mumkin. Islom moliya sanoati ham innovatsiyalar ustida ishlashi kerak. Shariatga mos mahsulotlar asosiy mahsulotlarga qaraganda murakkabroq bo'lishi mumkin, chunki har bir bitim savdo shartnomasiga asoslangan. Asosiy moliyaviy vositalarga ko'plab barqaror ekvivalentlar, jumladan, korporativ g'aznachilik va derivativ mahsulotlar hali ham yetishmayapti. Shu bilan birga, innovatsiyalar moliyaviy mahsulotlarni shariatga muvofiqligini tekshirishga qodir bo'lgan Shariat kengashi a'zolarining (shariat olimlari) cheklangan soni tufayli to'sqinlik qilmoqda. Nihoyat, sohada ishlaydigan malakali xodimlarning katta yetishmasligi mavjud. Yuqoridagi kamchiliklarni bartaraf etish orqali islom moliyasini yanada rivojig xissa qo'shish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Iqbal, Zamir and Mirakhor, Abbahals (2011), An introduction to Islamic finance. Theory and Practice(Second edition). John Wiley & Sons (Asia) Pte.Ltd. Singapore.
2. Öndeş, T., Ahmid, A. and Faraj, A. (2019), "Financial performance of Islamic banks in Turkey and the United Kingdom: a comparative study", European Scientific Journal, Vol. 15 No. 4, pp. 87-104.
3. Tiby, Amr Mohamed eland Graiss, Wafik. Islamic finance and Economic development-Risk Management, Regulation and Corporate Governance. 2015. John Wiley & Sons. Inc. New Jersey, USA
4. Askari, Hossein, Iqbal, Zamir, Mirakhor, Abbas. Globalization of Islamic finance: Convergence, Prospects and Challenges. 2010. John Wiley & Sons. Inc. Singapore.
5. Erdi Bayram, U.X. Gozkonan. S.Baha Yildiz. Financial management .Islamic Finance. Chapter 16. A to Z Islamic banking. Citi research (2018).
6. <https://www.imf.org/external/themes/islamicfinance/>
7. www.investopedia.com. Marc L. Rose .Working with Islamic finance. June 20, 2022.